

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XX

BELGRADE
1989

BALCANICA XX, Beograd 1989, 9—453.

Милан ВАНКУ
Приштински универзитет
Приштина

ПРОБЛЕМ АРОМУНА ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО ЛОНДОНСКОГ МИРОВОГ УГОВОРА

Македонија, колевка Аромуна, била је област која се налазила под турском влашћу од 1371. све до XX века, до завршетка балканских ратова 1912—1913. године. Мировним уговорима у Лондону и Букурешту 1912—1913. била је подељена на три дела између Грчке као Егејска, Бугарске као Пиринска и Србије као Вардарска Македонија. После завршетка I светског рата 1918, Мировна конференција у Паризу је 1919—1920. санкционисала исте границе с малим изменама. После II светског рата 1945, Мировна конференција у Паризу је 1946. признала исте границе.

Пропашћу Турског Царства су неки балкански народи — Грци, Бугари, Црногорци, Срби и Румуни — остварили своје вековне идеале још у XIX столећу добивши независност на Берлинском конгресу¹ 1878. године, а народи који су живели на тлу Македоније, међу којима и Аромуни, остали су и даље под отоманском влашћу.

Крајем XIV века, цела Македонија је потпала под отоманску власт, чиме је наступио период њене петвековне власти. Феудална експлоатација која је из дана у дан бивала све тежа и неподношљивија, затим и социјалне и верске разлике између домородачког становништва и османских освајача били су основни разлози за отпор освајачу. Окупатор је вршио велики економски притисак на домородачко становништво, али сва-

¹ В. П. Потемкин, *Историја дипломатије*, св. II, Београд 1949, 44—52; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europe in epoca modernă*, București 1987, 193—256; N. Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomatia europeană in epoca modernă*, București 1984, 364—397.

како да су присилна исламизација и данак у крви представљали најтеже притиске. Стога је рано започела оружана борба против феудалне експлоатације и османлијске власти у Македонији. Већ у XV веку, кад се Турско Царство још увек борило за превласт на Балкану, у Македонији је дошло до оружаног отпора. На почетку се антифеудална оружана борба огледала у хајдучији, мањим бунама а касније и устанцима. У XVII веку је дошло до устанака већих размера, као што је био Карпошев устанак 1689. године. То је био период нападања Турског Царства после друге опсаде Беча 1683. Услед повећаног притиска што га је османски окупатор вршио над рајом и нарушавања минималних права хришћанског живља настао је појачан отпор који се претворио у народни устанак за ослобођење од османлијске власти.²

Буне и устанци у Македонији као и на другим просторима Балкана нису престајали ни у XVIII веку. Међутим, XIX век је карактеристичан по томе што се покрети и устанци против османлијске власти јављају са још већим интензитетом на целом Балкану, и то особито у другој половини XIX века. Хришћани из Македоније (сељаци и грађани) учествују и у покретима и устанцима суседних народа и земаља на Балкану. У самој Македонији избијају устанци великих размера, као што су разлошки 1876. године³ и кресненски 1878. године.⁴ То је доба Источног питања, кад и велике европске силе желе да решавају питање даљег опстанка Турског Царства на Балкану.⁵

После руско-турског рата 1877—1878, велике европске силе су ради исправке Санстефанског мировног уговора између Русије и Турске сазвале Берлински конгрес.⁶ На конгресу нису донета решења и за народе који су живели на тлу Македоније и који су остали и даље под отоманском влашћу. Турској су тада у Европи остале Тракија, Македонија и Албанија. Једна статистика приказује колико је Аромуна тада живело на тим просторима. У једренском вилајету их није било, у солунском их је било 24.970, у монастирском (битољском) 64.945, косовском 910, скадарском 10.000 и јањинском 180.000 душа.⁷ Сама Македонија је обухватала око 65.000 km², са око

² *Историја македонског народа*, т. I. Београд 1970, 247—264.

³ *Македонија во источна криза 1875—1881*, Скопје 1978.

⁴ *Кресненското востаније 1878—1879*, Скопје 1982.

⁵ В. Поповић, *Источно питање, Сарајево* 1965; В. М. Јовановић, *Енцелеска библиографија о Источном питању у Европи*, Београд 1978; *Енциклопедија Југославије*, К. IV, Загреб 1960, 378—384.

⁶ Ва. Борбенић, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд 1890; В. Чубриловић, *Босански устанак 1875—1878*, Београд 1930; Г. Јакшић, *Босна и Херцеговина на Берлинском конгресу* Београд 1965; Д. Ђорђевић, *Les revolutions nationales des peuples balkaniques (1804—1914)*, Beograd 1965.

⁷ А. Арам, *Balkan harbu tarihi*, Sander, Istanbul 1975, 85—87.

два милиона становника. У градовима је живело многобројно становништво, као на пример у Солуну 150.000, у Битољу 42.000, у Скопљу 32.000, Серу 30.000, Прилепу 22.000 житеља, итд.⁸

Буне и устанци нису престајали ни у XX веку ради ослобођења из османског ропства. Чак су на почетку века узимали велике размере у целој Македонији. Ми ћемо поменути само илинденски устанак⁹ 1903. у Крушеву, у коме је учествовао велики број Аромуна. Трајао је 13 дана, а било је основана и Крушевска република. Град Крушево лежи у југозападној Македонији, северно од Битоља и Прилепа, близу да наше југословенско-грчке границе, на надморској висини од 1.250 m. Помиње се као насеље 1467—1468. године, много раније него што су се доселили Аромунци из Москопоља, Пинда Епира и Јужне Албаније. Град се развијао као савременије насеље од друге половине XVIII века, кад је дошло до масовне миграције Аромуна¹⁰ од Москопоља после 1767. због притиска османских власти. Град је у XIX веку достигао велики напредак. Имао је 1.400 кућа, 13 цркава, међу којима је била највећа Црква св. Николе, 32 хана, 10 радионица за обраду злата, бакра, калаја и железа, 8 радионица за обраду лоја и меса. Роба је извозена у Истанбул, Солун, Скопље, Битољ и друга места. Према легенди, Кушево је добило име од топонима „Круша“. У граду и околини је и до данас сачувана аромунска топономастика, на пример „Chiatra ursului“ (Мечкин камен), где су Аромун, славни командант и легендарни војвода Питу Гули¹¹ и његов одред састављен од 350—370 бораца водили жестоке борбе против османских аскера 1903. године за одбрану Крушевске републике. Крушево се развијало као цивилизован град захваљујући највише Аромунима. Они су донели нове занате: били су познати златари, кујунџије, калаџије, казанџије и кројачи. Дошли су учитељи и свештеници који су развијали културну делатност. Били су и познати трговци. Према турским документима из 1813, 1832, 1837. и 1850. године многи трговци Аромунци су добили разне фермане и берате од османских власти са привилегијама за трго-

⁸ М. Карахасан, *Одабрани трудови*, изд. „Комунист“, Скопје 1983, 97; *Историја македонског народа*, т. II, Београд 1970, 9—53.

⁹ *Прилози за Илинден*, т. I—III, Скопје 1978—1983.

¹⁰ О Аромунима (Цинцарима) вид. Д. Поповић, *О цинцарима*, Београд 1937; В. Трпоски-Трпкв, *Власите на Балканот*, Скопје 1986; *Енциклопедија Југославије*, к. II, Загреб 1961, 378—380.

¹¹ Питу Гули (1865—1903), херој илинденског устанка 1903, Аромун, као печалбар у Бугарској ушао с једном четом у Македонију 1885. ради борбе против османске царевине, али је био ухваћен и заточен у Малој Азији до 1902. Бранећи град Крушево погинуо је на Мечкином камену (Chiatra ursului) 12. августа 1903. на челу свог одреда (*Мала енциклопедија Просвета*, т. I, Београд 1986, 576; *Војни лексикон*, Београд 1981, 872).

вину. Трговали су по целој Европи, Турском Царству, па чак и по Индији и Персији. Као најбогатији трговци помињу се они из породице Ничота. Стериу Ничота је имао кућу у Крушеву од 45 соба, која је изгорела у устанку 1903. године. Крајем XIX века, град Крушево је имао 9.350 становника, од којих 4.950 Македонаца Словена, 4.000 Аромуна и 400 Арбанаса. Кад је у Солуну 1893. формирана Македонска револуционарна организација ВМРО,¹² већ 1895. је формиран њен комитет у Крушеву у коме су били Аромуни Таки Љапу, Теохараки Кишаилу, Кола Бојаци, Тирчу Ставре Борјар, Тега Херту, Питу Гаки Шкаперда и Лаки Горчу, као и многи други који су се борили за ослобођење испод османске владавине.¹³

Крушевска република која је постојала свега 10 дана, од 3. до 13. августа 1903, остварила је вековне жеље народа који су живели на тлу Македоније — донела је слободу за којом су чезнуле генерације током пет векова. Илинденска револуција је била демократска и руководила се републиканским принципима. Савет Републике био је састављен од 60 људи, истакнутих грађана, представника свих народа у граду. Савет је изабрао Привремену владу у којој је било и неколико министара Аромуна, међу којима председник владе Вангел Дину и министри Теохари Нешкоу, Георги Чаче, Николаки Баљу.¹⁴ Револуционарна власт у Крушеву је донела бројна акта, а међу њима и Крушевски манифест¹⁵ који је позивао све народе да се прикључе револуцији, па и саме Турке, „заједно да воде борбу за правду, за слободу и за људски живот“. Кад је турска војска 13. августа 1903. продрла у Крушево, извршила је страшну одмазду над слободољубивим народом, масакрирање и пљачкање. Опљачкано је 1.500 кућа, спаљено 360 кућа и дућана, изгорело живо, исечено секирама и убијено 111 лица, 10 рањено, те 160 жена и девојака обешчашћено.¹⁶ Турци су водили борбе против устаника у Македонији готово

¹² ВМРО, Внатрешната македонска револуционарна организација, основана 23. октобра 1893. у Солуну; основали је македонски револуционари за борбу против османске царевине. Следеће године формиран је Централни комитет који је руководио комитетима по реонима целе Македоније. Главни идеолози били су Гоце Делчев, Јане Сандански, Даме Груев, Никола Карев и други. Организација је руководила устанком у Македонији 1903. који је познат као „Илинденски устанак“ и створила Крушевску републику (3—13. августа 1903); *Енциклопедијски лексикон, мозаик знања — Историја*, Београд 1970, 728; *Мала енциклопедија Просвета*, т. I, Београд 1986, 441—442.

¹³ *Историја на Крушево и Крушевско*, Крушево 1978; В. Трпкоски, *нав. дело*, 76—85; *Енциклопедија Југославије*, к. V, Загреб 1962, 437.

¹⁴ *Илинденско востание*, Скопје 1971; *Историја македонског народа*, т. II, 215—216; *Историја на Крушево и Крушевско*, 202—208; В. Трпкоски, *нав. дело*, 84—85.

¹⁵ Вид. Крушевски манифест, *Крушевско востание*.

¹⁶ *Историја македонског народа*, т. II, 223—224; В. Трпкоски, *нав. дело*, 85; *Историја на Крушевско и Крушево*, 242—243.

3 месеца. Страдао је већи број каза са 201 насељеним местом, запаљено је 12.400 кућа, без крова над главом је остало 70.836 житеља, убијено је 8.816 мушкараца, жена и деце, а из Македоније пребегло више од 30.000 људи, што илуструје веома тешко стање у Македонији после илинденског устанка.

Хришћанско становништво у Македонији није се могло надати било каквом побољшању свога положаја после илинденског устанка. Порта није поштовала одредбе Берлинског конгреса које су се односиле на просвету и културу хришћанског становништва, порески систем, администрацију, аграрне односе и слично. Велике силе биле су заинтересоване за „болесника на Босфору“ и искористиле илинденски устанак као претекст за своје планове у вези са увођењем реформи у Македонији. На састанку између руског цара Николаја II и аустроугарског императора Фрање Јосифа одржаном 30. септембра 1903. у Мурцштегу био је израђен план реформи у Македонији о којима су ове две силе преговарале још у фебруару 1903, а које су касније прихватиле и остале европске силе. Порта је вештим потезима ометала остварење реформи. Чињени су нови покушаји да се подобнијом реформом судства и финансија обезбеде законитост и праведније разрезивање и убирање пореза, али и ти покушаји су остали без успеха. Извесна побољшања у културно-просветном погледу, Аромуни су добили тек 9. маја 1905. године. После добијања независности, Румунија је много помагала Аромуне у Македонији, а нарочито после илинденског устанка, кад је у августу 1903. после пропасти устанка доставила помоћ у новцу за 236 особа са свотом од 350 леја по особи, и то не само Аромунима него и осталим хришћанима у Крушеву.¹⁷ Веће побољшање свога положаја, хришћанско становништво у Македонији је очекивало од доласка младотурака на власт у јулу 1908, али се то није остварило пошто су они били против тога да се настави реформна акција великих сила у Македонији.¹⁸

Балкански ратови 1912—1913. године¹⁹ окончали су петвековно ропство Македоније под османлијским јармом. Најпре је био закључен Балкански савез 1912. године између Грчке, Бугарске, Црне Горе и Србије билатералним уговорима ради борбе за ослобођење својих сународника испод турске власти. За рат против Порте био је неопходан споразум о подели интересних сфера у Македонији, а он није водио рачуна о правима народа који живе на тлу Македоније. Уговором о са-

¹⁷ N. Ciachir, нав. дело, 291—303.

¹⁸ Б. Микић, *Аустро-Угарска и младотурци 1908—1912*, Бањалука 1983, 52—66.

¹⁹ М. Војводић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903—1914*, к. V, св. I, св. II, св. III, Београд 1984—1986; В. П. Потемкин, нав. дело, 189—206.

везу између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске који је потписан 13. марта 1912. биле су подељене интересне сфере у Македонији.²⁰ После тога су закључени и остали уговори са војним конвенцијама између четири балканске државе. Упућивањем ултиматума Турској 5. октобра 1912. започео је I балкански рат који се завршио 26. новембра 1912. сломом турске војске. Мировни преговори у Лондону између зараћених страна почели су 16. децембра. Конференција амбасадора великих сила Француске, Италије, Велике Британије, Аустро-Угарске и Русије усмеравала је преговоре зараћених страна. Мировни уговор закључен 30. маја 1913. створио је нову државу — Албанију, а решио је само најосновнија питања између зараћених страна. После њега су настали дуги и компликовани преговори, а питање између савезника је остало отворено и ускоро је изазвало II балкански рат који је почео 1. јула 1913. нападом Бугарске на српску војску у Македонији; у рату су сада учествовале и Румунија и Турска против Бугарске. Операције су обустављене на захтев Француске, Аустро-Угарске и Русије, па је 10. августа био потписан мировни уговор. По њему је Румунија добила јужну Добруџу која је Берлинским конгресом била додељена Бугарској, Турска је повратила источну Тракију са Једреном, а Бугарска, Грчка и Србија су поделиле Македонију.

Све балканске државе су настојале да прикључе што већи део Македоније својој држави, одричући се раније постигнуте сагласности о аутономном уређењу македонских крајева између Шар-планине, Родопа, Архипелага и Охридског језера. Македонски родољуби су устали против деобе Македоније између балканских савезника, залажући се за очување територијалног интегритета и за стварање самосталне државе. Лондонској конференцији, владама, јавном мњењу балканских држава и Балканском комитету у Лондону истицани су захтеви 1. марта и 7. јуна 1913. да „Македонија у својим етнографским, историјским и економско-културним границама остане јединствена, недељива и независна балканска држава“ чије ће унутрашње уређење и спољнополитичке односе накнадно одредити слободно изабрана „Македонска народна скупштина“ у Солуну.²¹

Још за време савезничких ратних операција против Турске, у Македонији су почели разговори тајним дипломатским каналима о томе коме ће припасти што већа територија на којој живи аромунски живаљ, нудећи му при том све могуће привилегије само да се приклони њима. Ова погабања на рачун Аромуна добила су још јачи интензитет за време Мировне конференције у Лондону. Румунија, која је сматрана

²⁰ М. Војводић, *нав. дело*, св. I, 375—378.

²¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1962, к. V, 613.

заштитницом Аромуна, мислила је да она треба да се погађа са свим државама на Балкану и да извуче што веће концесије у корист Аромуна. Она је сматрала да би требало створити аромунско-арбанашку државу, што није одговарало осталим балканским земљама.²² Постоје бројни документи о преговорима које је Румунија водила са Турском,²³ Бугарском, Грчком и Србијом. Бугарска је изјавила да ће дати црквену и школску аутономију Аромунима, да ће црква имати епископат, те учитеље и професоре у аромунским школама. Председник бугарске владе Стојан Данев посетио је Букурешт 15. новембра 1912. да би убедио румунску владу како ће Бугарска дати највеће привилегије Аромунима само да јој припадне што већи део територије Македоније на којој су они настањени.²⁴ Ни Грчка није остала скрштених руку, па је и она послала своје специјалне емисаре у Букурешт са истим захтевима и великим обећањима за Аромуне.²⁵ Србија се такође побринула да не остане кратких рукава. Председник владе Никола Пашић је тражио од румунске владе да помогне Србији на Мировној конференцији у Лондону да добије Кратово, Велес, Прилеп, Битољ и Охрид, а Србија ће заузврат да јој помогне око добијања Добруце од Бугарске. Аромунима ће у тим областима дати највеће црквене и школске привилегије и гарантоваће им сва права. Велике силе, међу којима и Италија,²⁶ показивале су велико интересовање за решавање проблема Аромуна. Једна аромунска делегација у саставу Мурну, Валаори и Папахаци посетила је Лондон 27. марта 1913. и разговарала са амбасадорима великих сила. Они су их лепо примили и саветовали да свој случај повере румунској влади, чија се реч слуша у Европском савету и која ће у знатној мери бранити њихове интересе.²⁷ Румунска влада је 28. фебруара 1913. упутила меморандум великим силама у коме изражава своју забринутост за судбину Аромуна у Турској и подсећа их на одредбе Берлинског конгреса из 1878. у којима се говори о Аромунима и њиховим правима. Подсетила је такође на чињеницу да је са одобрењем Порте помагала аромунске институције из државног буџета још од 1864, а нарочито после добијања независности 1878. године.²⁸

Пала су празна обећања са свих страна, али нико није питао ни Аромуне ни остале житеље Македоније коме ће се

²² Cartea verde — documente publicate de Ministerul Afacerilor Străine al României, București 1913, doc. 12, 120, 150; М. Војводић, *нав. дело*, св. III, 350, 478—482, 664.

²³ М. Војводић, *нав. дело* св. I, 454—455, 1029—1030.

²⁴ Cartea verde, doc. 13, 18, 26, 61 bis, 131 bis; М. Војводић, *нав. дело*, св. III, 350.

²⁵ М. Војводић, *нав. дело*, св. I, 735; Cartea verde, doc. 134, 146, 150.

²⁶ Cartea verde, doc. 25.

²⁷ Исто, 123.

²⁸ Исто, 95.

царству приволети. У закључку можемо рећи да Берлински конгрес, који је донео независност Бугарској, Црној Гори, Србији и Румунији, земљама које су проливале крв ратујући против Порте 1877—1878, Великој Британији донео Кипар, Аустро-Угарској доделио Босну и Херцеговину без зрна барута, није као ни Лондонски мировни уговор учинио ништа у корист Аромуна, него је поделио Македонију између заинтересованих страна, а оне нису више водиле рачуна о правима која су Аромунима имали за време турске владавине.

LE PROBLEME DES AROUMAINS ENTRE
LE CONGRES DE BERLIN JUSQU'À
LA PAIX DE LONDRES

Résumé

Après le Congrès de Berlin en 1878 la Macédoine est restée dans les cadres de l'Empire Ottoman. Les peuples vivant en Macédoine s'élevaient plusieurs fois en insurrections contre les autorités dont la plus grande était celle de Kruševo en 1903 quand a été proclamée la République de Kruševo. A toutes les dites insurrections ont pris partie aussi un grand nombre d'Aroumains, surtout à l'insurrection en 1903.

Terminées les guerres balkaniques, la Macédoine a été divisée en quatre Etats, ainsi que les Aroumains sont restés dans les frontières des dits quatre Pays. L'auteur met en relief les négociations des quatre Etats mentionnés ainsi que d'autres Pays intéressés dont tout Pays promettait aux Aroumains de grands privilèges s'il réussissait à obtenir les territoires peuplés d'Aroumains.